

POHYBY V CENTRÁLNÍM GRAVITAČNÍM POLI

(zásobník úloh a námětů do výuky)

Zásobník slouží jako zdroj příkladů a námětů pro učitele, tudíž zde nejsou metodicky rozpracované hodiny. Vyučující zde ale naleznou nápady, které mohou zakomponovat do výuky.

Zásobník je rozdělen na následující části:

- Zásobník úloh – základní úroveň
- Zásobník úloh – pokročilá úroveň
- Náměty do výuky

Zásobník úloh – základní úroveň

1. Mezikontinentální balistické střely mají dolet až 12 000 km a většinu svého letu vykonají mimo atmosféru. Simulujte pomocí aplikace let takové rakety. Volte malou počáteční výšku nad zemí (řádově metry), počáteční velikost rychlosti $7\,200\text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$ a elevační úhel $19,8^\circ$. S využitím souřadnic v tabulce určete, do jaké vzdálenosti (měřeno po zemském povrchu) tato raketa dolétla. Je vhodné volit počáteční souřadnicový úhel 0° nebo 90° .

Odpověď:

Už z obrázku je zřejmé, že raketa uletí vzdálenost odpovídající zemskému kvadrantu. Jeho délka činí (viz původní definice metru) téměř přesně 10 000 km. Z tabulky souřadnic lze vyčíst, že odchylka je v řádu jednotek km.

2. Určete velikost kruhové rychlosti a periodu ve výšce 100 km, 1 000 km, 10 000 km. Vyplňte tabulku.

Odpověď:

Výška nad povrchem km	100	1 000	10 000
Rychlost $\text{m}\cdot\text{s}^{-1}$	7 389	7 346	4 931
Perioda s	5 193	6 314	20 867

3. V aplikaci Pohyby v homogenním tíhovém poli jsme si mohli ověřit, že nejdelší vrh (neuvažujeme-li odpor prostředí) obdržíme při elevačním úhlu 45° . Zjistěte pomocí aplikace Pohyby v centrálním gravitačním poli optimální elevační úhel pro dosažení nejvzdálenějšího místa dopadu. Počáteční výšku volte 2 m a velikost počáteční rychlosti $5\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$. Úlohu řešte s přesností na celé stupně.

Odpověď:

Za daných počátečních podmínek je optimální hodnota elevačního úhlu 37° . Stačí sledovat v tabulce souřadnici x místa dopadu.

4. V románu Ocelové město rozehrává Jules Verne špionážní příběh Marcela Bruckmanna, který se vydal do Ocelového města, aby informoval svět o válečných plánech profesora Schultze. Ten chce použít obří hmoždír k vymazání města France-Ville z povrchu zemského. Střela byla vypálena přesně ve tři čtvrtě na dvanáct a ve France-Ville napjatě očekávají dopad střely.

Na věži odbilo tři čtvrtě na dvanáct!

Za čtyři vteřiny nato letěl vysoko ve vzduchu temný předmět nad hlavami rozehvělého zástupu a rychle zmizel, jako nějaká myšlenka, s příšerným bzučením v dáli.

„Šťastnou cestu!“ zvolal Marcel s veselým smíchem. „Při takové počáteční rychlosti nemůže střela Herr Schultzeho, která již nyní opustila hranici ovzduší, už nikdy dopadnout na Zemský povrch!“

Dvě minuty nato bylo slyšet zahřmění, jakoby zevnitř země vycházelo temné dunění.

Bylo to zahřmění děla na Bull Tower, které bylo možné slyšet teprve 113 vteřin po přeletění střely, jelikož ta se hnala s daleko větší, skutečně báječnou rychlostí dál.

VERNE, Jules. Ocelové město. Brno: Návrat, 1995, ISBN 80-7174-194-9.

- Určete vzdálenost Ocelového města od France-Ville. K výpočtu využijte informace o zvuku výstřelu.
- Určete rychlost projektilu.
- Byla překročena první či druhá kosmická rychlost?
- Simulujte let střely s pomocí aplikace. Elevační úhel nastavte na 45° . Obíhá střela kolem Země?

Odpovědi:

- Z rychlosti zvuku (343 m/s) a času mezi výstřelem a zaznamenáním zvuku (117 s) lze určit vzdálenost měst – 40,1 km.*
- Rychlost střely je 10,0 km/s.*
- Byla překročena první kosmická rychlost.*
- Dopadne na zemský povrch.*

Zásobník úloh – pokročilá úroveň

1. Mezikontinentální balistické střely mají dolet až 12 000 km a většinu svého letu vykonají mimo atmosféru. Simulujte pomocí aplikace let takové rakety. Volte malou počáteční výšku nad zemí (řádově metry), počáteční velikost rychlosti $7\,300\text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$ a elevační úhel $19,6^\circ$. Zjistěte:
  - a) Jak dlouho trvá, než raketa vystoupí do výšky 400 km, kde již prakticky není bržděna atmosférou.
  - b) Do jaké maximální výšky vystoupá (tzv. apogeum trajektorie)
  - c) Za jakou dobu od startu dosáhne cíle.

Odpovědi:

- a) *Do výšky 400 km vystoupá přibližně za 3 minuty.*
- b) *Maximální výška činí asi 1 200 km.*
- c) *Cíle dosáhne za 32,5 minuty.*

(Přestože se jedná o zjednodušený model, jsou tyto výsledky v překvapivě dobré shodě se skutečností).

2. V prosinci 1968 posádka Apolla 8 jako první v dějinách absolvovala let k Měsíci a 24. prosince vstoupila na oběžnou dráhu Měsíce (tzv. selenocetrická dráha) a vykonala 10 obletů Měsíce. První dva oblety s periodou 128 minut sloužily ke korekci trajektorie, zbývajících osm již proběhlo po prakticky kruhové dráze ve výšce 114 km nad povrchem Měsíce. Zjistěte pomocí aplikace:
  - a) Jaká musí být v tomto případě velikost rychlosti.
  - b) Jak dlouhá je oběžná doba a jaký celkový čas tedy strávili astronauté na oběžné dráze kolem Měsíce.

Odpovědi:

- a) *K téměř kruhové dráze se přiblížíme při počáteční rychlosti $1,626\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$.*
- b) *Oběžná doba po kruhové dráze činí 1h 59,3 min, tedy přibližně dvě hodiny. Celková doba strávená na oběžné dráze je $8 \cdot 119,3\text{ min} + 2 \cdot 128\text{ min} = 1\,211\text{ min} = 20\text{ h } 11\text{ min}$ (opět velmi dobrá shoda s publikovanými údaji).*

3. Porovnejte výšku, jaké dosáhne střela vystřelená na Zemi, Marsu a Měsíci rychlostí o velikosti $1\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$ pod elevačním úhlem 85° . Počáteční výšku nastavte na hodnotu 2 m. Určete rovněž čas, kdy je maximální výšky dosaženo.

Odpověď:

Na Zemi dosáhne výšky 51 km v čase 103 s. Na Marsu výšky 139 km v čase 284 s a na Měsíci 373 km v čase 800 s.

4. V románu Do Měsíce se vydávají hrdinové Julese Verna v kabině vystřelené obrovským dělem na cestu vesmírem. Na své cestě míjí 8140 km nad zemským povrchem druhý satelit Země.

“Toto těleso, které jsme již minuli, nebylo ničím jiným než meteoritem, ovšem ohromných rozměrů, kterého zemská přitažlivost zachytila a proměnila v družici.”

“Je to možné!” divil se Ardan, “Země má tedy dva měsíce jako Neptun?”

“Ano, příteli, dva měsíce, ačkoliv se tvrdí, že má jen jeden. Avšak tento druhý měsíc je tak malý a jeho rychlost je tak veliká, že ho pozemští obyvatelé nemohou vidět. Petit, francouzský hvězdář, poznal oběh tohoto tělesa podle jistých změn v planetární soustavě a vypočítal jeho dráhu. Podle jeho výpočtu vykoná tento meteorit svůj oběh kolem Země za 3 hodiny a 20 minut, což je ovšem náramná rychlost.”

VERNE, Jules. Do Měsíce. Brno: Návrat, 1995, ISBN 80-7174-505-7.

Francouzský astronom Frédéric Petit navrhoval pro tento druhý měsíc elipsovitou oběžnou dráhu s periodou 2 hodiny 44 minut a 59 sekund. Apogeum se nacházelo ve výšce 3570 km nad povrchem Země a perigeum ve výšce 11,4 km (!) nad povrchem.

- Je reálně možné, aby se těleso s těmito parametry skutečně pohybovalo kolem Země?
- Je možné, aby cestovatelé minuli měsíc ve výšce 8140 km, jak píše J. Verne?
- S pomocí vztahu $v_p = \pi \frac{R_a + R_p}{T} \sqrt{\frac{R_a}{R_p}}$, kde R_p je vzdálenost perigea od středu Země a R_a vzdálenost apogea od středu Země, určete rychlost Petitova měsíce v perigeu.
- S pomocí aplikace ověřte, zda by s touto rychlostí mohl měsíc obíhat kolem Země.
- S pomocí aplikace zkusmo nalezněte rychlost v perigeu, aby odpovídala parametrům pohybu Petitova měsíce. S pomocí aplikace určete oběžnou dobu měsíce.

Odpovědi:

- Není, protože by těleso vstupovalo do atmosféry.
- Není, apogeum je ve výšce 3570 km. Také oběžné doby jsou jiné. Rozdíl je dán prameny (populární článek), ze kterých Verne čerpal údaje.
- 6,4 km/s
- Měsíc Zemi obíhat nebude.
- Rychlost v perigeu je 8,7 km/s, 7236 s (2 h 36 s).

5. Ve své knize Gulliverovy cesty popisuje Jonathan Swift podivuhodnou létající zemi Laputa. Vědci této země objevili již kolem roku 1727 (datum vydání knihy) dva marsovské měsíce.

Ta výhoda jim umožnila učinit objevy mnohem rozsáhlejší, než se podařilo našim evropským hvězdářům. Sestavili už seznam deseti tisíc stálic, zatímco v našich největších seznamech je jich toliko třetina toho počtu. Objevili též dvojici menších hvězd neboli satelitů obíhajících kolem Marsu, z nichž vnitřní je vzdálen od středu hlavní oběžnice právě tři její průměry a vnější pět. První se otočí dokola za deset, druhý za jedenadvacet a půl hodiny, takže čtverce doby jejich oběhu jsou téměř v témž poměru jako trojmocniny jejich vzdálenosti od středu Marsu. To zřejmě dokazuje, že se řídí týmž gravitačním zákonem, jemuž podléhají ostatní tělesa nebeská.

SWIFT, Jonathan. Gulliverovy cesty. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-01368-1.

Kdy byly objeveny a jak se jmenují skutečné měsíce Marsu?

- S pomocí informací nalezených na internetu určete orbitální rychlosti skutečných měsíců Marsu (počítejte s kruhovou dráhou).
- S pomocí aplikace simulujte oběh skutečných měsíců kolem Marsu.
- S pomocí informací nalezených na internetu určete orbitální rychlosti románových měsíců Marsu (počítejte s kruhovou dráhou).
- S pomocí aplikace simulujte oběh románových měsíců kolem Marsu.

Odpovědi:

- Phobos (1877), Deimos (1877)
- 2,1 km/s, 1,4 km/s
- Bližší má oběžnou rychlost 3,6 km/s, vzdálenější 2,8 km/s.
- Rychlosti obou měsíců překračují únikovou rychlost pro tyto vzdálenosti od planety a v daných drahách by kolem Marsu neobíhaly.

Náměty do výuky

Pomocí vztahů $v_p = \pi \frac{R_a + R_p}{T} \sqrt{\frac{R_a}{R_p}}$ a $v_a = \pi \frac{R_a + R_p}{T} \sqrt{\frac{R_p}{R_a}}$, kde R_p je vzdálenost periapsida (perifokusu) od gravitačního středu soustavy, R_a vzdálenost apoapsida (apofokusu) od gravitačního středu soustavy a T je oběžná doba tělesa, lze určit rychlosti tělesa v daných bodech. Tyto rychlosti lze pak použít v aplikaci pro modelování pohybu těles v centrálním gravitačním poli.

Zajímavými tématy pro studium pohybů těles v centrálním gravitačním poli jsou existující i neexistující planety a měsíce planet.

Historie poznávání těles sluneční soustavy s sebou přináší mnohé omyly, které jde využít jako problémové úlohy do výuky. Historie hledání a pozorování těchto objektů je popsána například v článcích, které jde nalézt na internetu:

AUTOR NEUVEDEN. Hypothetical Planets [online]. [cit. 9.4.2022]. Dostupný na WWW: <https://nineplanets.org/hypothetical-planets/#moon2>

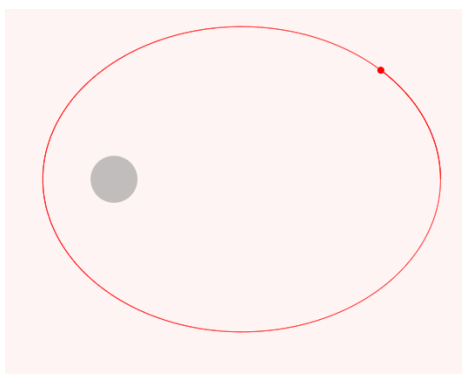
KRAGH, H. The Second Moon of the Earth [online]. [cit. 9.4.2022]. Dostupný na WWW: <https://adsabs.harvard.edu/full/2009JHA....40....1K>

Aplikace lze využít ke studiu Keplerových zákonů.

1. Keplerův zákon

Planety obíhají kolem Slunce po eliptických drahách, v jejichž jednom společném ohnisku je Slunce.

Aplikace jde využít k popisu tohoto zákona vykreslením kuželoseček.

2. Keplerův zákon

Obsahy ploch opsaných průvodičem planety (spojnice planety a Slunce) za stejný čas jsou stejně velké.

Výpočet plošné rychlosti ($w = \frac{1}{2} r \cdot v$), provedený tabulkovým procesorem pomocí dat aplikace ukazuje, že plošná rychlost modelovaného tělesa kolísá. Nesrovnalost aplikace s teorií je způsobena numerickými výpočty v aplikaci.

3. Keplerův zákon

Poměr druhých mocnin oběžných dob dvou planet je stejný jako poměr třetích mocnin délek jejich hlavních poloos (středních vzdáleností těchto planet od Slunce).

Aplikace umožňuje práci s tímto zákonem. Ze zadaných dat získáváme využitím tabulkového procesoru přesné výsledky.